

Karl Markus Gaus

KAKO DUNAV TEČE

Izlet Dunavom od A do Z

U početku [Anfang] beše voda; i na vodi lebdeše duh, i duh postade reč i nazva se Dunav.

Nisam ga video deset godina. Osamdesetih godina bio je nešto poput pop-zvezde među srpskim piscima. Ali kada se raspala Jugoslavija a njemu ponudili da postane predsednik jevrejskih opština koje su se žalosno raspadale u njegovoj zemlji, nije se povukao pred tim zadatkom, već mu se posvetio s krajnjom ozbiljnošću i pragmatičnim talentom. Zadatak koji mu je dopao bio je deprimirajući, jer kada su se pokrenuli nacionalisti svih jugoslovenskih nacija, Jevreji, koji su vekovima bili posrednici između njih, znali su da se nalaze na korak od toga da bespovratno izgube svoju domovinu. Na hiljade onih koji su se suprotstavili prinudnoj alternativni i koji u ratu nisu hteli da se odluče ni za jednu ni za drugu stranu, otisnuli su se na dug put egzila. Kada su otišli, i on se oprostio, i pre nego što je napustio ne samo Jugoslaviju, već i Evropu, zaustavio se u Salcburgu. Tada sam upoznao Davida **Albaharija**, mršavog čoveka budnih, tužnih očiju, i gotovo krhkih crta lica, koji je došao iz Beograda i kome je bilo obećano mesto na jednom univerzitetu u Kanadi. Od tada je prošlo deset godina, i za to vreme je objavljivao koliko mračne toliko visprene knjige, *Snežni čovek*, *Gec i Majer* ili *Mamac*, koje su, sve do jedne, govorile o strahotama od kojih je želeo da pobegne. Jer rat bi ga sustigao kud god bi pobegao i šta god bi napisao. Sada je, sa vidljivim znacima teške bolesti koja ga je činila još mršavijim i zbog koje je delovao još ranjivije, u prtljagu imao svoje remek-delo, roman *Pijavice*.

Sve počinje na dunavskom keju u Beogradu: jedan čovek neočekivano ošamari jednu ženu, tako da se ona zatetura i zamalo upadne u reku. Njih dvoje nestaju, i kao opčinjen, posmatrač i pripovedač pokušava da ih prati, dok im se na ulicama Zemuna, starog austrijskog utvrđenja *Zemlin*, gubi svaki trag. Ono što sledi je roman pun zagonetki, pogrešnih tragova, kovitlaca događaja koji vodi sve dublje u skrivenu jevrejsku istoriju Beograda i koji nam na svojim isprepletanim putevima krade poneku iluziju, poput one da je upravo srpska istorija bila bez antisemitizma. Sigurni od antisemitske propagande i pritiska da se asimiluju i po svaku cenu dokažu kao veće patriote, srpski Jevreji u Zemunu živeli su samo jednom, i to upravo u doba osmanske vladavine...

Albahari je ujedno svedok mnogih romantičnih klišea o Dunavu, bili oni habzburški ili jugoslovenski impregnirani, i čudno je da on, koji pripoveda o jevrejskoj istoriji

Podunavlja, ne usmerava pažnju na tobože nadnacionalnu Dunavsku monarhiju Habzburgovaca niti na njenu naslednicu na Balkanu, socijalističku republiku jugoslovenskih naroda, već na Osmansko carstvo. Upravo nas srpski pripovedač, koji evidentno pripada tradiciji jevrejske književnosti Srednje Evrope, podseća na jednu metodički zaboravljenu činjenicu: Dunav nije proticao samo kroz monarhiju Habzburgovaca, već i kroz Osmansko carstvo, koje je u izvesnim periodima jemčilo verske slobode koje se na hrišćanskom Zapadu još uvek nisu mogle ni zamisliti.

Na Gabrijele fon **Baumberg [Baumberg]** nabasao sam u jednoj staroj knjižurini, u drugom voluminoznom tomu koji su istoričari književnosti, neumorni kopači u rudniku arhivske građe i podanici Dvojne monarhije svesrdno odani dužnosti, Nagl, Cajdler i Kastle, 1914. godine posvetili *Nemačko-austrijskoj istoriji književnosti*. Ono što je tu moglo da se pročita o njoj, čak je i na suvoparnom naučnom jeziku delovalo toliko potresno, da sam naumio da saznam nešto više o toj iščezloj spisateljici. Ono što sam otkrio izneo sam u svojoj knjizi *U neotkrivenu Austriju*, baš kada mi je mađarski autor Laslo Marton poslao svoju pripovetku u kojoj kreće u potragu za tragovima života muža Gabrijele fon Baumberg, mađarskog revolucionara i pisca Janoša **Baćanja [Bacsány]**.

Gabrijele fon Baumberg je oko 1800. godine važila za najlepšu ženu Beča, a bila je mnogo više od toga: talentovana spisateljica, čiju umetnost je žrvanj habzburškog pravosuđa besomučno smrvio, revolucionarka protiv sopstvene volje koja je napustila salone visokog društva, žena koja je volela bez straha, koja je za svojim suprugom prvo pošla od „Dunava do Sene”, u svetsku prestonicu revolucije, a zatim pratila političkog zatvorenika, kada je transportovan od jednog do drugog zatvora Dunavske monarhije. Lepa „pesnikinja sa reke Istar” – Istrom su stari Grci nazivali Dunav – već je sa svojih dvadeset godina bila cenjena kao „bečka Sapfa”, koja je zanosno pevala samo o ljubavnoj žudnji i patnji. Međutim, ljubav prema Baćanju, podarila joj je toliko patnje, da su u njoj sve pesme utihnule.

Baćanj, koji je hteo da postane „bard mađarske nacije”, budući da je bio prijatelj zakletog jeretika Ignjata Martinovića, bio je osumnjičen da se urotio da podigne građanski ustanak protiv habzburške vlasti. Uhapšen, mučen, zatočen, uspeo je da pobegne u Pariz, gde je nakon Napoleonovog poraza iznova bio zarobljen, prebačen u Austriju, i najзад, pošto mu je bio zabranjen povratak u rodnu Budimpeštu, bio je do duboko u starost prognan u Linc, koji je barem ležao na istom onom Dunavu na kojem i nedostižna mađarska domovina. Martinović, bivši iguman jednog manastira, u bečkim jakobinskim procesima osuđen je na smrt i 1795. godine likvidiran; osuđeni saučesnik, Alfred Ridel, nekadašnji vaspitač cara

Franje, kojeg će ovaj kasnije progoniti svesrdnom osvetoljubivošću, završio je u zatvoru u Mukačevu. Bečki buntovnik Ridel istrulio je u zatvoru u dalekim ukrajinskim šumama, dok je njegov prijatelj, mađarski buntovnik Bačanj, odveden u Severni Tirol, gde je uprkos svojoj zatočeničkoj usamljenosti, uspeo da napiše svoje *Kufštajnske elegije*. U Kufštajn ga je pratila njegova žena, Gabrijela fon Baumberg, a tako i u Brno, gde je na Špilberku, tvrđavi-grobnici generacijâ političkih zatvorenika, bio prikovan za zid zatvorske ćelije, te konačno i u Linc, gde je ostareli bračni par do samog kraja ostao pod strogom prismotrom.

Kontakata na austrijsko-mađarskoj granici uvek je bilo, i uvek u dvostrukom obliku: moćnici su odlučivali kuda će koji podanici da idu, pa makar i u lancima, a tu su se susretali i ljudi koji su znali da premoste granice koje su im nametnuli država, stalež, jezik. Gabrijela fon Baumberg, samosvesna i talentovana, po svemu sudeći nije imala mnogo veze s političkim idejama kojima se predao Bačanj, ali je na sopstvenoj koži osetila kandžiju moći protiv koje se on bunio i prkosno se povinovala kobi koja je dosuđena njihovoj ljubavi. Savet, da se ipak sama vrati u Beč i u aristokratske krugove u kojima je nekada nailazila na tako dobar prijem, lepa pesnikinja Istra besno je odbila. Izaslanika visokog društva poslala je natrag uz satirični stih: „Tvoj šešir pokriva više pameti na ovome krčagu, nego kada bi ga stavio na svoju glavu”.

Živela je sa Bačanjem u Lincu, a pisala još samo o tokajcu, mađarskom vinu koje joj je postalo verni „gonič jadâ”, i bila, tako rano slavna, već zaboravljena kada je 1839. godine umrla. Na kraju svog života, ni Bačanj nije postigao ništa od onoga za šta se borio i stradao: njegovi spisi su bili uništeni, njegovi apeli nisu našli put do naroda, njegovi državopolitički planovi ugušeni su pre nego što su i mogli da pređu zaverenički prag. Mreža doušnika i posmatrača bila je tako gusto ispletena, da je i ono malo njegovih sačuvanih pisanih svedočanstava dostupno jedino u aktima tajne obaveštajne policije, koja ih je zadržala, savesno obeležila registarskim brojevima i tako smestila na sigurno, u večni arhiv austrijsko-mađarskih pučeva.

Od **Černe Vode [Cernavodă]**, podunavskog grada u rumunskoj Dobrudži, ostao mi je u sećanju vreo dan kada sam prelazio preko jednog od najdužih mostova na svetu. Sećam se da mi je trebalo više od jednog sata da pređem preko oba kraka Dunava na koja se ovde račvao. Grad je prastar, ali je delovao kao da ga je obnovio kakav restaurator. Iz Černe Vode se po zemlji grana kanal Dunava, prokopan pod vladavinom Čaušeskua, koji ovde, gde Dunav pravi najveći zaokret ka severu, u pravcu jugoistoka pronalazi najkraći put ka Crnom moru, u koje se uliva južno od Konstance, skraćujući brodovima put za skoro 500 kilometara.

Glavnu znamenitost grada ipak nisam uspeo da vidim u Čornoj Vodi, pa čak ni u Bukureštu, gde se nalazi veći deo godine, već sam na nju naišao u jednom švajcarskom muzeju. „Misililac iz Černe Vode” je figura od pečene gline, nastala pre oko tri hiljade godina, koja do današnjeg dana svoje posmatračke ostavlja bez daha.

Misililac nas očarava dok mi kao da u njemu prepoznajemo davno izgubljenog brata. Sedi sa laktovima na kolenima, lica oslonjenog na dlanove. Nos mu je velik, mala usta napola otvorena, dok mu duboko usađene oči gledaju u bezimenu daljinu u kojoj nas napokon pronalaze.

Još nisam ni znao šta je zapravo Dunav, ali sam već saznao ko su bile **podunavske Švabe [Donauschwaben]**. Za razliku od roditelja mojih školskih drugova koji potiču iz Salcburga ili iz Langaua ili su se doselili iz nekog sela u Tirolu, moji roditelji su došli u Austriju tek 1945. godine. To je, u svakom slučaju, bilo nešto posebno. Njihovo dugo lutanje počelo je u Bačkoj da bi se, na putu kroz Evropu razorenu ratom, sasvim slučajno završilo u Salcburgu. Znao sam da smo bili podunavske Švabe jer je moj otac vodio savetovaništvo za izbeglice namenjeno podunavskim Švabama i transilvanijskim Sasima, koji su na kraju razornog rata, koji su iznenada započeli nacionalsocijalisti, bili proterani iz svoje domovine, kada su se nacisti u svom osvajačkom pohodu pozivali na njih kao na navodno neoslobođene grupe nemačkog naroda na Balkanu.

O tome ko su zaista bile podunavske Švabe ima mnoštvo glasina i legendi. One počinju od tvrdnje da podunavske Švabe zapravo uopšte nisu bile Švabe, već da su Švabe bile samo jedna od mnogih grupa koja je pod svojim imenom, nedugo pre sloma u 20. veku, okupila druge narode. Naime, među njima su bili Franci, Falci, Hesi, stanovnici kantona Argau, Elzašani, Lotrinžani, Luksemburžani, Tirinžani i drugi iseljenici iz mnogih austrijskih naslednih zemalja, koji su od kraja 17. veka u velikim talasima, tzv. „Seobama Švaba”, prodirali duboko u jugoistočnu Evropu. Došli su na opustošenu oblast na kojoj su, posle mnoštva osmansko-austrijskih ratova, trunuli posmrtni ostaci pokorenih trupa. Posle pobeda carske vojske pod vođstvom Evgenija Savojskog, čime su osmanske trupe napokon proterane sa teritorija Centralne Evrope, habzburška uprava je počela da sistematski, birokratskom marljivošću zaposeda skoro potpuno napuštenu zemlju, koja je, prema današnjim političko-geografskim parametrima, zauzimala prostore Južne Mađarske, Istočne Hrvatske, kao i delove Srbije i Rumunije i u potpunosti pripadala tadašnjoj Podunavskoj monarhiji.

Za takav osvajački pohod bili su potrebni ljudi, mnoštvo ljudi koji su bili spremni da napuste svoju domovinu. Nemačka nacionalistička mitologija ih je prvo proglasila hrabrim

pohodnicima na Istok, pa zatim pograničnim seljacima i braniocima, a na kraju hrišćanskim bedemom Zapada u odbrani protiv strašne islamske pretnje. I tako su svoju domovinu napustili oni koji nisu imali drugi izlaz u želji da izbegnu bedu i tlačenje: tako su na put krenuli ljudi koje je na to navela samovolja feudalaca ili ugroženost njihove vere, oni čiji su životi bili izbačeni iz koloseka, zanatlije koje su morale da rade kao nadničari, sinovi seljaka koji su ostali bez udela u nasledstvu, mlade žene kojima je udovištvo donelo žalost ili ih navelo na prostituciju. Oni sigurno nisu sa sobom poneli velikonemačku ideologiju kada su krenuli put nepoznatog, nadajući se da će im u tuđini biti bolje nego kod kuće.

Prva generacija je umrla od zaraza, zbog hladnih zima i nerodnih godina, zbog nepoznavanja zemlje i klime. Početkom 20. veka njihovi potomci ponovo su dostigli blagostanje, s tim da su sada sebi stvorili i zajednički identitet kao „podunavske Švabe”. Brojali su oko 1.500.000 duša, važili su za „najmlađe nemačko pleme” i živeli u susedstvu sa drugim narodima Podunavlja: Mađarima, Hrvatima, Srbima, Rumunima, Jevrejima, Romima i još nekolicinom drugih manjina. Ovaj suživot se ne može nazvati nepomućenom multinacionalnom idilom, ali sve do 19. veka u istorijskim spisima nema ni govora o nacionalnim konfliktima. Istorijski okvir je pretežno bio uobličen koegzistencijom različitih naroda, a svakodnevno istupanje iz okvira sopstvene nacionalnosti bilo je jednostavno preduslov za preživljavanje. Moj deda, Mihael Hert, završio je svega četiri razreda osnovne škole, a ipak je umeo da se sporazumeva na šest jezika, jer je tada šest naroda zajedno živelo u svakom bačkom gradiću i u gotovo svakom selu.

Mi smo bili podunavske Švabe. Svi moji rođaci koji su dolazili sa juga, iz Sremske Mitrovice, iz Banata ili drugih delova Bačke govorili su nemačkim jezikom koji je bio drugačije obojen od onog koji sam ja naučio uz svoje prijatelje i porodicu. Zbog čega smo onda dospeli u Austriju i među ove ljude? Nemačka vojska ostavila je krvav trag na Balkanu i pritom se služila podunavskim saveznicima. Za to su na kraju rata platile podunavske Švabe. Proglašene kriminalnom manjinom, masovno su istrebljivane. Ko je ostao, verujući da će ga prijateljstvo sa srpskim poslovnim partnerima i susedima, kao i dokazi njegove nevinosti spasiti progona, bio bi razočaran. Na hiljade ovih ljudi odvedeno je u logore gde su gladovali, umirali od tifusa i tuberkuloze. Oni koji su imali sreće da prežive i dočekaju slobodu, a nisu uspeali na vreme da napuste zemlju, žurno su prihvatili nacionalna obeležja nosilaca države, Srba i Hrvata, čiji su jezik ionako već znali.

Srpski istoričari već dugo priznaju da je tu ipak bilo reči o težnji nacionalsocijalista da stvore jednoulje među političkim elitama, ali ne i o fašizaciji samog naroda kao ni o tome da je podunavskim Švabama proterivanjem načinjena nepravda. Ova rehabilitacija nije mogla

da promeni činjenicu da su podunavske Švabe, koje su se u istoriji ionako kasno pojavile, ubrzo iščezle. Još jako mali broj njih živi raštrkan u svojoj istorijskoj postojbini, dok su se u Nemačkoj i Austriji njihovi potomci, koji su tu dospeli posle 1945. godine, oдавно integrisali. Podunavske Švabe na teritorijama SAD-a i Kanade najčvršće se drže svoje tradicije. Kao i mnogi drugi doseljenici, i američke podunavske Švabe neguju neku unutrašnju povezanost sa svojom domovinom, a to što većina njih o toj domovini ne zna ništa, ne sprečava ih da organizuju folklorne grupe, da slave crkvenu slavu svake godine i sporazumevaju se na dijalektu čiji standardni jezik, tj. nemački, više ni ne prepoznaju. Snob bi bio onaj ko bi tome prigovorio.

Jedan stari gospodin, „kao prijatelj poseban, kao pisac osrednji, a kao čovek užasan”, sedi na verandi ispred svoje kuće na jednoj dunavskoj adi, nedaleko od Budimpešte. Posmatra vodu koja teče i razmišlja o tome hoće li za petnaestak godina kupanje u ovom bučkurišu biti moguće bez posledica po zdravlje. Ipak, kupanje je već bilo opasno, pogotovo u vreme kada je vlast svim svojim silama pazila da se neko iz sujete, zbog manjka discipline ili neposlušnosti ne udavi u Dunavu. Starac koji sedi na verandi pijući vino čije grožđe zri nadomak Dunava, priseća se jedne scene od pre nekih 30 ili 40 godina, kada je komunistička policija bdela nad kupačima u Dunavu i policijskim čamcima progonila buntovne kupače, da bi ih na kraju napokon uhapsila. Dok se ustručavao da se popne u čamac, bio je udaren veslom po glavi, da bi ga u nesvesnom stanju mogli izvući iz opasne vode.

Pripovedač ove priče je junak romana Ištvana **Eršija [Eörsi]**, koji se zove Borši, i u kojem se skriveno odražava ličnost njegovog tvorca. *U zatvorenom prostoru* je naziv poslednjeg romana ovog mađaskog pisca, buntovnika sazdanog od temperamenta i talenta, kojeg nikada nije mogao oterati prezriv smeh, kao ni njegovo odsustvo. Ono što je on umeo da ispriča o životu u „pravom socijalizmu” bilo je toliko zamršeno, s besom i urnebesno smešno napisano, kako je to mogao da doživi i otelotvori samo jedan savršeni komunist. Eršiju kao takvom nije bilo lako sa pravim komunistima, jer su ovog učenika zabranjenog marksističkog filozofa, Đerđa Lukača, nakon narodnog ustanka 1956. godine, kao dvadesetpetogodišnjaka, lišili slobode na četiri godine. Nakon toga su njegove knjige i pozorišne komade premijerno objavili, a potom opet zabranili i time mu još više otežali život nego što su to uradili drugim osrednjim piscima.

Ko je imao priliku da se susretne sa Ištvanom Eršijem, pamtio bi ga kao čoveka punog elana, čije su oči blistale razuzdanošću i radošću življenja i koji se inače nije preterano uzbuđivao oko sopstvene političke patnje. Ostao je opozicionar i nakon ponovnog ujedinjenja

Nemačke 1989. godine, jer ništa bolje nije moglo da sledi nakon godina birokratskog socijalizma do neukrotivi kapitalizam, koji mu se, zbog načina na koji i danas vlada Mađarskom i deformiše je, ne čini ni smislenim ni prihvatljivim.

U svom poslednjem romanu ležerno stvara sarkastičnu sliku o sebi. Starog pisca, koji je bio manični zavodnik, na njegovoj dunavskoj adi posećuje mlada reporterka koja je želela da objavi nekoliko senzacionalnih detalja iz biografije ovog slavnog i zagonetnog čoveka: kako bi naknadno mogla da tuži njegove protivnike, funkcionere komunističkog sistema, kao i njega samog, levičarskog opozicionara, koji se tako nepromišljeno družio sa ženama. Od toga nema ništa, jer je Borši uvek korak ispred nje, o sebi sudi mnogo strože nego ona i neumoljiv je kada je reč o izdaji njegovih nekadašnjih prijatelja. Iako su mu često sve lađe potonule, srećniji je od nje, jer je opčinjen srećom kao da je to jedina umetnost življenja na koju se sve svodi.

Ištvan me je pozvao nekoliko meseci pre svoje smrti. Ispričao mi je da je bolest, koja ga je toliko razorila, odnela i njegovog sina. Delovao je slomljeno što je na samom kraju života morao da trpi muke Jovove. Činjenica je da mu se dogodilo ono najgore: gledao je smrt sopstvenog sina, koji je preminuo pred njim za samo nekoliko nedelja od iste one leukemije koju je on dobio u oktobru 2005. godine, čovek kojem je pošlo za rukom da mu se dive isti oni ljudi koji su se plašili njegovog zajedljivog humora kao i da ga vole oni koji nisu imali hrabrosti da prate njegove radikalne ideje.

Danas je **Futog** deo Novog Sada, a, 200 godina bio je gradić na Dunavu naseljen podunavskim Švabama. Tamo je jedan čovek koji je rano ostao siročče, učio zanat šeširdžije i u toj profesiji se uz umeće i trud brzo obogatio, sagradio robnu kuću, koja je u asortimanu imala sve – od naočara i satova, preko gramofona, porcelanskog posuđa i poljoprivrednih mašina do živih prasića i novina. Moj deda Mihael Hert ponosio se time što na celom belom svetu nema stvari koju, ukoliko bi je mušterija zatražila, on ne bi mogao ponuditi u Futogu.

U Futogu je rođena i moja majka i, prema onome kako mi je dočarala mesto svog detinjstva, nisam ga mogao nikako drugačije zamisliti nego kao seoce pod užarenim suncem, čiji je istinski element bila prašina, fini prah koji bi lebdeo nad ulicama i vrtložio se svaki put kada bi prošao autobus iz Novog Sada, tako da bi deca već čekala da se, kao pod tušem, „okupaju” pod tom kupolom koja bi se lagano spuštala. Futog je bio panonski prah, a Dunav na koji bi deca išla leti, kako bi se spuštala nekoliko kilometara nizvodno, a zatim ponovo vraćala do njegove obale, bio je toliko velik užitak, da se moja majka u svojim poslednjim danima nije mogla setiti nijednog drugog s kojim bi ga mogla uporediti. Ipak, Dunav je i

svake godine uzimao danak među mladima, jer je posedovao nepregledne dubine i brzake, i bio, koliko god mirno oticao, kao stvoren da obmane i da nosi, ne ka obali, već ka sredini reke, gde bi se čovek udavio.

Švabe koje su 1949. godine proterane iz Futoga, podigle su ponovo svoj gradić u Bavarskoj, ovog puta ne na velikoj reci, već na potočiću Alcu i nazvali ga Garhing. Sagradili su svoje ulice pravolinijski, bile su prašnjave i sekle su jedna drugu pod pravim uglom. Jedna kuća je bila nalik drugoj, a ispred svake se nalazila mala bašta u kojoj su uzgajali povrće u velikim količinama. Kada sam posećivao babu i dedu koji će, izgubljeni, proživeti još 20 godina u Garhingu, podilazila bi me jeza od načina života u ovom malom svetu, u kojem je svako sve o svakome znao, i nijedno odstupanje nije prolazilo neprimećeno, nijedna greška nekažnjena. Ni moja majka se nije osećala prijatno u Garhingu, posećivala ga je nerado i samo iz osećaja odgovornosti.

S druge strane, moja majka je Futog, taj isti gradić, ali u jednom drugom vremenu, na jednoj drugoj reci i pod jednim drugim nebom, oslikavala sa takvom snagom sećanja, kao da ga vidi pred nama kako sija, u knjizi koju je počela da piše za svoju decu i unuke, kada je osetila da joj se smrt bliži.

Nije imao meru, te zbog toga nije ni bio prosečan: Rudolf **Gajst** [**Geist**] napisao je gigantsko delo koje je naraslo u nedogled, koje seže ka zvezdama, delo sastavljeno od cedulja rasutih po celom svetu, i koje njegov sin već decenijama pokušava da sastavi. Dimenzije ovog dela su tolike da se čoveku zavrti u glavi. Kada sam pak saznao u kakvoj mucu je nastalo naježio sam se: jer je ovaj Rudolf Gajst, duh protivrečja, pevao o čovekoljublju, gladovao i sa oduševljenjem razmišljao o austrijskoj mirotnoj misiji dok je sedeo u austrijskim tamnicama.

Kada ga je austrijska vojska regrutovala, Rudolf Gajst, rođen 1900. godine, u svom rancu imao je časopis Karla Krausa (*Die Fackel*), kako bi njime među vojnicima propagirao pacifističke ideje. Po povratku sa polja časti, često je bio u pritvoru zbog svog anarhističkog stava i uvrede službene časti. Na prvom evropskom Kongresu Vagabunda, koji je 1929. godine organizovao Gregor Gog, Gajst je održao legendarni, improvizovani govor u kojem je vagabundama dodelio ulogu revolucionarnog agitatora. U svojoj skromnoj izdavačkoj kući je objavljivao drske tekstove Eriha Mizama, dok se sâm kao pesnik razglednica vukao po kafanama i radničkim četvrtima Beča, pokušavajući da od kuće do kuće proda svoje pesme. Kada je Austrija pripojena Trećem rajhu, dospao je u ruke Gestapoa koji ga je preko godinu dana mučio i pustio ga tek onda kada ga je obeležio za čitav život. Nakon rata mu je

dodeljena invalidska penzija koja je bila toliko mala, da je svoju šestočlanu porodicu pokušao da prehrani kao profesionalni kartaroš. Socijalizam je izveo iz harmonije zvezda kao stari kosmičar, pun poverenja, a austrijskom patriotizmu, koji je većito povezivao sa revolucionarnom kulturom svakodnevice marginalnih egzistencija, ostao je veran uprkos svim iskustvima, nedokazano i prkosno. Kao pesnik kosmopolita opevao je češke zidare, radnike bečkih predgrađa, putujuće radnike Valdfirtla, austrijske i mađarske cigane, ponosne Indijance, pobunjene crnce evropskih kolonija u Africi...

Umro je pre vremena, 1956. godine, i kada se bližio njegov 100. rođendan, njegov sin, protestantski sveštenik Til Gajst, čovek od svojih 65 godina, čija mi je pobožnost delovala toliko socijalno-radikalna, da mi se činilo da u njoj prepoznajem političku radikalnost njegovog oca koji je na sebi svojstven način bogobojažljivo verovao u *Postanje*, pridobio me je za ideju da zajedno napišemo knjigu. Tako sam u jesen 1999. prvi put bio gost jednog sveštenika, i ovaj događaj mi je, pored izuzetno neobičnog razgovora sa ovim vedrim, zabavnim čovekom koji mi je propovedao o anarhizmu, miru u svetu, veri u Boga i fudbalu, ujedno bio i šokantan. U sveštenikovom stanu, koji je bio zatrpan očevim knjigama, dokumentima i spisima, naišao sam na jednu veliku knjigu u kojoj je Rudolf Gajst, 1950. godine rukom pribeležio šta je još planirao da uradi i dovrši kao književnik. Tu je bilo zabeleženo oko 735 naslova romana, kratkih priča i pripovedaka, drama, scenarija, ciklusa pesama, studija, ali i imena glavnih likova, kao i osnovni konflikti, mesta radnje i vremenski okvir događaja. Nije imao meru, a samim tim nije ni bio prosečan.

Godine 2000. objavljena je knjiga koju je Til Gajst sastavio uz moju pomoć, knjiga o nemirnom duhu, njegovom ocu, kolaž koji oslikava život jednog sirotog mladića koji je noćio u rečnim dolinama kraj Dunava, koji je završio kao pesnik lošeg zdravlja koji će nakon pritvora u Gestapou poživeti tek još jednu deceniju i koji do kraja neće prestati da slavi i proklamuje lepotu života.

Ipak, knjiga o životu Rudolfa Gajsta ostala je potpuno nezapažena, a on je pao u zaborav, baš kao što su oni koji su ga hapsili i uhodili, koji su spaljivali njegove knjige i uništavali njegovu egzistenciju, upravo i priželjkivali.

On uopšte nije bio moj ujak, već ujak moje majke, ali kada bi se o njemu razgovaralo, uvek se pričalo o ujaku **Hugu**, ujaku svih nas. Mi deca smo ga videli samo jednom, ali o njemu je ispričano toliko priča, da se nikada ne bismo iznenadili ako bi se pojavio na vratima. Ujak Hugo, brat moje babe, školovao se za tkača u Panonskoj niziji, nakon čega je, pre nego što je postao majstor, bio poslat na šegrtovanje. Prošlo je godinu dana pošto je napustio mali

grad u Bačkoj kada je stiglo njegovo pismo iz Amerige, kako bi to izgovarale podunavske Švabe, u svom „mekanom” dijalektu. Ujak Hugo napustio je Futog i skrasio se u Filadelfiji, u koju su još oko 1900. emigrirali mnogi Panonci različitih nacionalnosti, a u koju je posle 1945. dospelo na desetine hiljada podunavskih Švaba, koje su morale da napuste svoju domovinu.

Ujaku Hugu nikad nije pošlo za rukom da postane bogati ujak iz Amerike. Radio je u fabrici tekstila, oženio emigrantkinju iz Mađarske – koja je jednako loše znala engleski kao i on – postao otac dvoje američke dece, Džona i Meri, i, kako se moja majka pod stare dane zahvalno sećala, u prvim posleratnim godinama redovno je slao pakete za Salcburg – odeću, konzerve, a jednom čak i par finih, modernih cipela za nju.

Imao sam pet godina kada sam konačno upoznao ujaka Huga o kojem sam toliko slušao. Došao je na venčanje u Salcburg i verovatno pomišljao da se konačno oprostiti od Evrope i svoje na sve strane rasute evropske rodbine. Tada je već bio u sedamdesetima, udovac, i baš onakav kakav bi jedan ujak trebalo da bude, galantan, pun priča i anegdota i oduševljen kada bismo mi deca učinili nekakav nestašluk. Pre povratka u Amerigu, želeo je još da ode na jedno malo putovanje o kojem je celog života sanjao. Moja majka je trebalo da ga prati u Veneciju i da pazi na njega, jer je tad već bio slab. Tako su rano ujutru krenuli putničkim autobusom iz Salcburga, ali kad su stigli u Veneciju, ujaku Hugu je pozlilo, te je morao da miruje u hotelu, sve dok ih tri dana kasnije autobus nije vratio za Salcburg. Moju majku je zadužio da u Muranu kupi suvenir koji će je večno podsećati na njega, ujaka Huga koji je jednom u životu želeo da vidi Veneciju i tamo zamalo umro. Izabrala je veliku žutu pepeljaru sa dva fino izvijena ulegnuća na visokom, zaobljenom obodu, koju je moj otac, strastveni pušač, koristio sve do svoje smrti. Pepeljara već nekoliko godina stoji na mom pisaćem stolu. U njoj držim spajalice i dok ovo pišem, mogu da je posmatram, i pred sobom vidim ujaka Huga koji je uspeo da se vrati u Amerigu i koji je tek nekoliko godina kasnije umro u Filadelfiji.

Ovu je priču već toliko njih ispričalo da se možemo zapitati da li se zaista i dogodila. Jednom davno se sakupiše ljudi u **Istanbulu** jer je u Bosforu bilo nešto što u tom gradu niko nikada nije video: zimski pozdrav iz Beča – komadi leda koji su plutali po vodi što su Dunavom dospeli u Crno More i odatle do Bosfora. Međutim, tačno je da Dunav ne teče samo do Sulina već i do Istanbula, a pogotovo ako „tok” ne shvatamo isključivo fluvijalno već kao način kretanja kroz istoriju, tako da Dunav pripada Orijentu isto koliko i Okcidentu. I Osmansko carstvo se moglo posmatrati kao podunavska monarhija u čiju je službu, uzgred,

stupio veliki broj ljudi koji je izbegao iz Habzburške monarhije bilo zbog religijskog bilo zbog političkog ugnjetavanja.

Poneki podanici austrijskog visočanstva ostvarili su blistave karijere na sultanovom dvoru ili su čak bili generali u osmanskoj vojsci, kao što je to bio slučaj sa ugarskim revolucionarom Jozefom Bemom koji je 1848. u Beču i Budimpešti stao na čelo pobunjenika i te iste godine u Transilvaniji pobedio ruske i austrijske trupe i nakon pobeđe protivnika revolucije izbegao u Carigrad, gde je prešao u islam i potom se kao Amurat Paša borio u ime sultana. Jozefa Bema alijas Amurat Pašu ne bi trebalo stilizovati kao idola pokreta za slobodu; kao što to obično biva, ovaj buntovnik protiv Habzburške monarhije dokazao se kao general osmanske vojske i nemilosrdni reacionar i počinio je masakr nad stanovnicima Alepa koji su se usudili da ne plaćaju porez sultanu.

Moj junak na duhovnoj putanji Beč – Istanbul jeste Ignanc fon Brener-Felzah, rođen 1772. godine, koji je kao učenik orijentalne akademije u Beču slobodno vreme provodio pišući austrijske galantne drame na turskom. Njegove godine stvaralaštva dele se na osmanske i habzburške, na početku je radio kao odlikovani prevodilac na sultanovom dvoru u Istanbulu, da bi se kasnije penzionisao kao počasni dvorski savetnik u Beču.

Čim bi neko od nas pokazao sklonost ka muzici, odmah bi bio proglašen dugo očekivanim naslednikom bači **Janoša [János-bácsi]**, naslednikom legendarnog pretka koji mora da je umeo da svira skoro sve instrumente i skoro sve ih je sakupio. Sad bi to bio moj stariji brat koji se pokazao zainteresovanim, a onda rođaka koja je počela da svira klavir – čim bi se ispostavilo da neko ima sluha, delovalo bi da je dar nasledio od bači Janoša. On je bio brat ujaka Huga, ali je u podunavskim porodicama bilo uobičajno da se samo oni ujaci koji su se odselili nazivaju ujakom, dok su oni koji su ostali u Panoniji, pod uticajem male sredine i velikih porodica postajali „bača”, što na mađarskom nije značilo ništa drugo do „ujak”, ali na jedan mnogo prisniji način. Bači Janoš bio je poznat po svom elegantnom odevanju, što je izazivalo još veće divljenje i čuđenje kada je ostao neženja, te nije imao ženu koja bi za njega obavljala ono što spada u obaveze žena – da odabere odeću koja bi se kupovala i od te odeće, namenjene za nošenje, svakodnevno da odabere kombinaciju za supruga koji za to nije bio obučan.

Bači Janoš je pohađao internat u Mađarskoj i kada se vratio, nije znao ništa drugo osim da muzicira. Već je kao mladić postao upravnik mešoviteg hora u Futogu, ali je ipak izbegavao društveni život, izuzev proba i nastupa hora. Oduvek je živeo sam u velikom stanu čija je najveća prostorija bila ispunjena njegovom sve većom kolekcijom violina i viola,

flauta, klarineta, zatim trubama i drugim instrumentima koje je delom umeo da svira, a delom kupovao samo zbog užitka da ih gleda. Toliko je bio stidljiv da nije prisustvovao čak ni koncertima svojih učenika kojima je privatno predavao. Neženje po starom običaju nisu bili omiljene, a kod bači Janoša delovalo je skoro kao pobuna protiv starog uobičajenog poretka to što, ne samo da je bio neženja, već i dendi koji dobro izgleda i upadljivo se oblači, za notornog neženju suviše elegantan, a za obešenjaka suviše stidljiv.

Kada su podunavske Švabe u jesen 1944. godine, malo pre nego što su partizani zaposeli grad, napustili Futog i sa teretnim brodom prešli na drugu stranu Dunava, bači Janoš je ostao u gradu. Uvek je živeo povučeno, te je mislio da tako ni ovaj put neće na sebe privući sumnjive poglede, već da će mu to biti od koristi; ipak je bio odveden u logor Jarek. Jedna njegova nekadašnja učenica koja je takođe završila u logoru, kasnije je ispričala da je u roku od nekoliko meseci izgubio zube i kosu i da je hodao kao duh čoveka koji je nekada mnogo pažnje posvećivao svom izgledu. Umro je na Božić 1945. i odmah bio zakopan.

Pre više od petnaest godina posvetio sam mu strastven „pledoaje” koji sam objavio. Valjano mi se zahvalio u svom otvorenom pismu, ali je i pedantno nabrojao sve greške koje sam nehotice oduvek pravio, a ne samo u napadu njegove pohvale. Kako sam mogao da pomešam Bad Goisern i Gozau? Dva mesta u Zalckamergutu, koja povezuje njegova biografija, njegovo književno stvaralaštvo, ali su i sami međusobno povezani, katolički Bad Goisern u kom je odrastao i religiozni, prkosni Gozan o čijoj buntovničkoj tradiciji je ponešto napisao, ipak ne zaslužuju da ih pobrkam. Ili moja naivnost po pitanju pića od jabuke ili od kruške, za koje je ubeđeno tvrdio da na osnovu mirisa urina u gostionici može da prepozna „da li je voćka pala sa drveta u Kremštalu ili u Eferdingenu”! Franc **Kain**, dugo potcenjivan autor, nije hteo sasvim da se pomiri s mojim tumačenjem da ga je njegova partija, komunistička partija, samo iskorišćavala i da ga je čak lišila stvarnog životnog zadatka. Toliko ga je bezobzirno, činilo mi se, vezala za svakodnevni politički rad da je on svoje društveno-kritičke, ali ne sociološke, romane i pripovetke morao da piše kradući od sna, svog zdravlja i od kulturnih čuvara partije. Ne, protivrečio mi je, nije to bilo tako jednostavno, ono što bi imao da kritikuje u vezi sa svojom partijom je nešto drugo i nije mu potreban, bar što se partije tiče, nikakav pledoaje, moj tekst odbrane.

U njegovom ciklusu soneta *Struja (Der Strom)*, koji je napisao sa 25 godina, Dunav je dugački široki „put ka dalekim vodama“, koji treba preploviti, jer se „horizontalno sliva u svetlost“. Tamo gde svet izgleda kao da je okamenjen, Dunav podseća na to da duhovno uzdizanje, da zajedništvo postoji: „Struja nas uzdiže iznad nas samih...“ U svojoj prozi Kain,

rođeni pripovedač koji je o umeću pripovedača razmišljao i na tu temu napisao poneki mudar rad, prikazao je Dunav manje apstraktno i ne kao posrednika utopije, već kao konkretnu reku na čijoj se obali odigravaju priče koje su uvek posebne, nezamenljive, prostorno i vremenski povezane i čiji su elementi podjednako „uvek isti: ljudsko ponašanje, dokazivanje i neuspeh.“ Posebno je u zanosnoj pripovetki *Dunav teče pored nas (Die Donau fließt vorbei)*, koja polazi od slučaja ubistva u Lincu iz 1950. godine, Kain čitavu radnju povezao sa Dunavom, obalnim putevima, lukom, mostom na Dunavu, s propalim gostionicama u blizini reke, kapetanima i mornarima, s ljubavnim parovima koji se noću skrivaju u dolinama Dunava, i na kraju i sa ubicom koji svoju žrtvu baca u Dunav, s nadom da će sa strujom otploviti i njegovo sećanje na zločin koji je počinio.

Dokle god da sam putovao, nikada nisam dospeo do **svetionika [Leuchtturm]** u Sulinu. Neki čudan strah me je uvek odvrćao, vodio na drugi put, zaustavljao pre nego što bih dospeo do delte Dunava sa njegovim bezbrojnim rukavcima. Tamo gde teče sve sporije i postaje nepregledniji, on svoju vodenu masu od 2.888 rečnih kilometara sakupljenu još od Švarcvalda nosi dalje samo s naporom, tamo gde je njegov prelaz u more skoro neznan, dakle, upravo tamo gde reka postaje more, svetionik obeležava metrološku nultu tačku Dunava. Uvek sam oklevao da se izložim tom prelasku i tom oslobađanju od granica, kao da bi to preplavlivanje, to gubljenje sebe u moru predstavljalo smrt koja se nalazi na kraju svakog putovanja, i za koje mi još uvek nije privlačno da ga ezoterično uzdignem na nivo velikog, poslednjeg i istinskog putovanja.

Verovatno i to što brojanje njegove kilometraže počinje tamo gde se reka završava i gubi u moru, čini Dunav jedinstvenim među svim rekama. Početak i kraj se ovde stapaju u jedno, i obrnuto od Švarcvalda, gde se potoci Breg i Brigah spajaju, te Dunav preuzima svoj put od znaka na obali koji prikazuje konačnu kilometražu – 2.888, jer ovde gde reka izvire njen je kraj, a tamo gde se završava, kod svetionika u Sulinu, njen je početak.

To brojanje uzvodno od struje je neobično, ali mnogi su sve već uverili u njegovu unutrašnju istinitost, još pre nego što ga je u 19. veku uveo britanski inženjer Čarls Ogastas Hartli tokom radova merenja i regulisanja u delti. Helderlin, koji je po svom mišljenju živeo u nepodnošljivo uskom i mračnom vremenu, sanjario je o svetoj i slobodnoj Heladi, hvalio je Dunav kao „melodičnu reku“, koja vodi do porekla, iz nemačke podeljenosti, nazad u slobodu. Dunav kao mitološka reka od kada su argonauti smelo krenuli u potragu za tajnom Isterom, priča o izvoru i snu i o tome da na svom putu ne povezuje samo ljude, gradove i zemlje, već i dva sveta: Nemačku i Grčku, Evropu i Aziju, Okcident i Orijent, novu eru i

antiku. Za Helderlina reka počinje u tami, da bi dospela na svetlost: Dunav prema njemu tek na svom ušću dospeva do slobode, tek kada iza sebe ostavi nemačke kneževine, Austrijsku monarhiju, Balkan, tek kada kod Sulina ugleda svoj cilj, za koji zna već tokom celog puta, probijajući se napred: Helada, ponosna mera ponosnih ljudi.

Inge Morat je 1958. godine prvi put krenula na veliko putovanje Dunavom kao fotograf, polazeći od hipoteze „da reke nisu samo voda”, već da su „ispisale istoriju generacija ljudi na svojim obalama”. Dok je pratila tok Dunava, zapazila je „raznolikost reke” i odlučila je da svojim foto-projektom odgonetne „raznolikost nataloženih slojeva civilizacija, koje ovaj tok vode razdvaja i spaja”. Inge Morat se narednih 35 godina uvek iznova vraćala na Dunav kako bi ga pratila kraćim ili dužim delom toka.

Godine 1995. objavljena je njena knjiga o Dunavu, za koju me je pozvala da napišem uvodni esej. Kada sam prvi put video slike tog izdanja, bio sam fasciniran upravo tim nataloženim slojevima civilizacija koje je Morat rano zapazila kao nešto fascinantno na Dunavu. Njene slike prikazuju reku čije su zemlje obeležene istovremenošću suprotnosti, a takva istovremenost može biti plodotvorna, ali i strahotvorna. Danas se prečesto suočavamo samo sa strahotama, sa oprečnostima luksuza ovde i sirotinje tamo, predelima u koje se ljudi slivaju u potrazi za poslom i blagostanjem i predelima odakle odlaze, koji se prazne, u kojima se naslućuju ruševine odavno napuštene teške industrije i veleindustrije, kao suprotnost građanstva koje nalazi sigurnost u tradiciji i blagostanju, i ekonomije, koja od seljaka i radnika pravi zamenjivu radnu snagu, koja se odavde šalje tamo...

Ali istovremenost je često bila oslobađajući momenat. Ono što Dunav sa njegovim zemljama i ljudima čini tako privlačnim jeste upravo raznolikost, oprečnost koja se otkriva na uskom prostoru: ne netaknutu prirodu, ne jedinstveno oblikovanu kulturu, Dunav uvek nudi istovremenost nacionalnosti, religija, jezika, stepena razvijenosti ekonomije, napuštenih tradicija i kretanja u koja se ljudi upuštaju, posebnosti jedne grupe naroda koje se prkosno čuvaju, i isprepletenosti sa svetom koje se traže kao nešto što se podrazumeva. Kad god je u istoriji trebalo istaći istovremenost – da li stratega moći, koji su želeli da prisile svoja velika i mala carstva na jedinstvo; proroka napretka, kojima je i sama reka sumnjiva, jer teče tako nepraktično velikim brojem krivudanja i zavijutaka, umesto da struji pravo kao strela u najbližu elektranu; ili ideologa koji uporno rade na tome da svi ljudi jednog dana misle u istom ritmu – kad god je u istoriji trebalo istaći zbunjujuću istovremenost u podunavskom području, polovina Evrope je mogla da izgubi ravnotežu. Dunav ne podnosi hegemoniju. Istovremenost je njegova istorijska sudbina i njegovo učenje.

Inge Morat je znala da „fotografija nastaje u jednom trenu, ali da iznenadno otkriće može biti rezultat dugog poznanstva”. Takav je odnos imala prema Dunavu i prema fotografiji uopšte. Na pitanje kako je naučila da fotografiše, jednom prilikom mi je brzo odgovorila: „Gledanjem i posmatranjem”. Dugo je posmatrala poznate fotografe kao što su Ernst Has ili Anri Kartje-Breson, i kada je i sama uzela kameru u ruke, već je skoro sa prvim pokušajima bila značajan fotograf. Fotografisanje, to je za nju bio najprecizniji način viđenja sveta. Nikada je nisam uhvatio da fotografiše slike u serijama, od većine motiva pravila je samo jedan jedini snimak. Dugo je čekala i pomno posmatrala pre nego što bi kliknula, a kod portreta se nije nadala srećnom slučaju u serijskom nizu fotografija. U njene vrline ubrajala se ne samo radoznalost, već i strpljenje, i obe osobine se mogu primetiti na njenim slikama: radoznala zainteresovanost za čoveka – i strpljiva izdržljivost kojom je mogla da posmatra i da čeka dok joj stvarnost ne otkrije njoj nepoznat aspekt, neku ranije nepoznatu nijansu.

Zapravo se zvao Ferdinand, ali kako je od malena bio više sa mađarskim nego podunavskim, rumunskim ili srpskim prijateljima, nazvao je sebe, kada je samostalno mogao da odlučuje o tome, **Nandor**, i pod ovim imenom se i službeno registrovao. Promena imena je bila napola i promena nacionalnosti, što u Panonskoj niziji, koju su oduvek nastanjivale mnoge nacionalnosti, nije bilo ništa neobično. Da, više ljudi je menjalo nacionalnost nego ime, koje je često jedino još podsećalo na to ko su bili baba i deda. Neke podunavske Švabe koje su držale do svog nemačkog identiteta, zvale su se Tot ili Nemet – što na mađarskom znači „Nemac” – ponosni Mađari išli su kroz život kao Gros ili Klajn, sve dok se nisu pomađarili u Nađ ili Kiš.

U porodici moga oca govorio se mađarski kada je bilo reči o politici i prilikama iz javnog života – na kraju krajeva, taj region je od Austro-Ugarske nagodbe iz 1867. pripadao mađarskoj polovini carstva, i moja porodica se ubrajala u učene ljude koji su znali da se izražavaju jezikom vlasti; nemački je, pak, za njih bio jezik svakodnevice i jezik preferirane književnosti. To što se jedan brat zvao mađarski Nandor, a drugog su neki prijatelji zvali Bela, ali je službeno ostao Adalbert, nije mnogo značilo. Nemački Adalbert, koji je bio moj otac, 1944. godine je bio prognan, isto kao i mađarski Nandor, koji je 1956. umro od tuberkuloze koju je dobio u nekom izbegličkom logoru. Na fotografijama je prikazan kao mađarski hedonista, sa velikim crnim brkovima i nikada nikako drugačije osim u belim pantalonama; kada je umro, postao je junak jedne knjige, *Panonske novele*, u kojoj je Johanes Vajdenhajm, već nekoliko puta otkrivan i nedavno ponovo zaboravljen, oslikao njegov strmoglavni životni put.

Još su Rimljani znali za **Otenshajm**, samo su ga drugačije nazivali. Na karti rimskog geografa Ptolomeja to mesto je svakako ucrtano – kao jedno od retkih mesta na levoj obali Dunava koje su Rimljani tada nastanjivali, verovatno da bi se tu okušali u vinogradarstvu. Od tada su gotovo svi boravili u Otenshajmu, pa tako i Nibelunzi koji su tamo gde danas moćna skela prevozi putnike od Vilheringa do Otenshajma, oklevali da pređu divlju reku; princeza koja je na putovanju niz Dunav rodila sina, krštenog kao Oto, i koji je prema legendi postao car, zbog čega se i mesto zove Otenshajm, a kuća sa brojem 16 na trgu, u kojoj je on rođen, i danas se još zove Detencetova kuća; Jozef Kizelak, poznat u celoj Monarhiji po tome što je protivno zabranama ispisivao velikim slovima svoje ime na kamenu, fasadama, zidovima i tako svuda ostavljao znak da je bio tu; Adalbert Štifter, koji je svoju „najiskrenije voljenu suprugu” svakog puta kada bi prošao brodom pored Otenshajma izveštavao o tome kakav je utisak to mesto ostavilo na njega, i da već oseća mučnu glad i veliku čežnju za njom, za kuvaricom kao suprugom; Anton Brukner, koji ne samo da je posetio ovo mesto, već je, prema nekoj sumnjivoj glasini, tu začeo i ćerku...

I već dvadeset godina oni dolaze sa svih strana, pesnici iz Moravske i Slovenije, Albanije, Transilvanije, čak i sa Bosfora, kako bi se našli ovde, u mestu odakle ih poziva drvodelja, stihoklepac, tvorac knjiga sa imenom pesnika iz srednjeg veka koji pati zbog ljubavi i nostalgije: kada je Tanhojzer bio dete, Dunav ga je naučio čežnji, da sa njegovih obala ode u svet i da ono što je tamo prepoznao u rečima i slikama kao svoje, vrati kući. I tako je Otenshajm postao metropola Dunava.

U početku beše Dunav, a onda je sebi stvorio ribe, male i velike, žute, zelene, srebrne, šarene i prugaste. Ni malenog kedera, ni tankog čikova sa njegovim uzdužnim prugama, ni lipljena, klena, ni manića nije zaboravio, i nije mu promaklo ni to da mu fale samo još *Tinca Tinca* i *Acipenser ruthenus*, linjak i dugonosa kečiga. Najdublje dubine dodelio je balavcu prugastom, a u mulju njegovih pritoka rovari som, koji može biti dugačak skoro i tri metra, i koji ne zna da zbog svojih brkova neodoljivo grozno liči na čoveka i da dunavske sage govore o njemu kako je uhvatio neko dete čija se majka nepažljivo odmarala na obali, i da ga je odvuкао sa sobom.

Još su antički istoričari i geografi hvalili reku Dunav zbog bogatstva riba u njoj, kojom je hranila njene stanovnike. Tako **Plinije** pominje morunu, koja je iz Crnog mora plivala uzvodno Dunavom do svog mrestilišta. Radi se o jesetri dugačkoj devet metara, koja je mogla da dostigne težinu od 150 kilograma, i koja je još i nakon skoro dve hiljade godina

preko svojih produženih migracija Dunavom dospela čak i dalje od Beča, gde su je u bavarским i austrijskim dunavskim gradovima lovili, prodavali i njome se gostili. Otkad je 1959. godine u rumunskom Drobeta-Turnu Severinu izgrađena velika hidroelektrana sa skladišnim prostorom i branama, onemogućeno joj je da dospe do ranijih mrestilišta na gornjem toku reke. U međuvremenu je broj elektrana na Dunavu značajno narastao, čime su migraciona kretanja riba, koje sada uspevaju da plivaju samo od jedne elektrane do druge, drastično ograničena, a regulacije reke su pored toga uništile mirna priobalja koja su neophodna za preživljavanje mladih riba.

Bečka riblja pijaca je pre sto godina imala preko pedeset vrsta ribe iz Dunava u dnevnoj ponudi, dok danas više i ne postoji, a riblji restorani umesto toga u ponudi imaju ribu koju nabavljaju iz Atlantika ili iz afričkih jezera; u svim nagrađivanim restoranima širom Evrope ipak nema ukupno ni pedeset različitih vrsta ribe, koje bi globalizovana trgovina još uspeła da nabavi.

Da, duga svađa se vodila oko **izvora [Quelle]** Dunava, Brega i Brigaha, međutim svako zna da kaže nešto o njoj, zbog čega ću ovde izostaviti tu priču.

Među austrijskim piscima kapetanska povelja za književne plovidbe Dunavom nedvosmisleno pripada **Ervinu Risu [Riess]**. Iako je bio u kolicima, redovno je zbog svoje želje za putovanjem prelazio velike razdaljine, samo kako bi imao priliku da posmatra Dunav kako protiče i da vidi kakav utisak ostavlja ako se ne posmatra sa bečkih obala. Kao legendarni stručnjak, on ih sve poznaje, rumunske školske brodove, bugarske teretnjake, mađarske šlepere, nemačke brodove sa najnovijom tehnologijom, mašine austrijskog Dunavskog parobrodskog društva, izletničke brodove, linijske brodove i brodove za razonodu, kao, naravno, i trajekte koji i dalje postoje, jer je Dunav, sve u svemu, ostao reka sa poprilično malim brojem mostova, koji su dosta udaljeni jedni od drugih.

U pozorišnom komadu *Gospodin Grilparcer skuplja hrabrost i putuje dunavskim parobrodom do Crnog mora (Herr Grillparzer fasst sich ein Herz und fährt mit einem Donaudampfer ans Schwarze Meer)* Ris prikazuje austrijskog klasika koji doživljava jedno sasvim zemaljsko obrazovno iskustvo zahvaljujući jednoj plebejski znatiželjnoj i mudroj stjuardesi iz Mađarske. Grilparcerov dnevnik o njegovom velikom putovanju iz 1843. godine, koje ga je iz Beča odvelo do Konstantinopolja i Grčke, jedinstveni je spisak razočaranja, ne samo što se tiče osećanja putnika koji nikad nije pronašao ono stanje zbog kojeg je i krenuo na put, već i zbog odredišta o kojem je sanjao, a na kojem nije mogao da nađe plemenitu

Heladu, sjaj antike. Ris iznova i iznova kroz šalu aludira na ovaj dnevnik, ovu hroniku uzaludnosti, međutim, književni kapetan Dunava iz sadašnjosti ne opisuje isključivo kako mrzovoljni putnik doživljava depresivna iskustva. On prvobitno ne prikazuje Grilparcera kao mizantropskog pobornika starih vrednosti, nego pre svega kao njihovog protivnika, koji ponekad besno, a ponekad s rezignacijom izveštava o onome šta mu se u Habzburškoj monarhiji događa.

Trodelna **saga** srpske porodice Rajkov prevedena je na razne jezike, postoji i filmska adaptacija, objavljeno je i nekoliko izdanja; ipak se ne ubraja u kanonizovanu srednjoevropsku književnost, jer se u Austriji, gde je i nastala, obično potcenjuje. Njen autor, Milo Dor, po nekima je tradicionalni pripovedač koji se drsko prošunjao pored znakova zabrane postavljenih protiv navodno naivnog, navodno zastarelog načina pripovedanja; za druge je on pak bečki patriota, patriota jednog multikulturnog Beča koji je ostao doseljenik, i koji je znao kako da se neprikladno meša u austrijsku književnost nemačke nacije. Ipak se Milutin Doroslovac, kako se građanskim imenom zvao autor rođen 1923. godine u Budimpešti, a odrastao u Beogradu, našao u Beču tokom Drugog svetskog rata kao prinudni radnik, i na kraju je baš u tom gradu, u koji su ga deportovali, i ostao.

Saga porodice Rajkov je priča o tri generacije jedne ugledne srpske porodice, u kojoj je prikazana promenljiva i tragična istorija Panonije, prostora koji su naseljavali mnogi narodi, i na kojem je u 19. veku ideja nacionalizma, bila uvezena sa zapada, mogla da ima jedino razorne posledice. Dor je prvo objavio drugi deo svoje trilogije. U delu pod naslovom *Mrtvaci na odsustvu (Tote auf Urlaub)* on prikazuje put Mladena Rajkova, gimnazijalca iz Beograda. Mladi sanjar koji piše ljubavnu poeziju, priključuje se komunističkom otporu protiv nemačke okupacije, postaje zarobljenik Gestapoa, muče ga, saborci ga napuštaju, i na kraju ga deportuju u Beč. Autobiografski roman prelazi književni prag bola detaljnim nagomilavanjem scena užasa i grozota, a time nudi upravo ono čega po književnim legendama pedesetih godina navodno nije ni bilo: politički beskompromisnu konfrontaciju sa godinama nacionalsocijalizma i namerno remećenje obnove države, koja se bazira na zaboravu i potiskivanju.

U sledećim delovima sage, „*Sećanje samo*” (*Nichts als Erinnerung*) i „*Beli grad*” (*Die weiße Stadt*), Dor opisuje dešavanja pre i posle romana „*Mrtvaci na odsustvu*” (*Tote auf Urlaub*), vraća se u istoriji porodice Rajkov na početak 20. veka, i zatim objašnjava šta se dešavalo sa Mladenom u Drugoj austrijskoj republici. Njegova biografija je razapeta između Beča, gde živi, i „belog grada”, Beograda, koji ne može da zaboravi. To je pravi primer

biografije čoveka koji, iako nema domovinu, svoje beskućništvo ne pretvara u moderan stav, već pokušava da stvori sebi ovde, kao i tamo, novu domovinu, u zajednici neuspešnih, emigranata sa čežnjom, doseljenika sa osećajem nepripadanja.

Aleksandar **Tišma** je bio sin Jevrejke iz Mađarske i Srbina iz Vojvodine i odrastao je u Novom Sadu. Imao je 20 godina, ali je već odavno znao da želi da postane pisac, samo mu još uvek nije bilo sasvim jasno na kom jeziku želi da piše. Dugo je lebdeo između mađarskog i srpskohrvatskog, pripadnost jednoj ili drugoj nacionalnosti je u Bačkoj bila samo puko pitanje želje, a često pripadnici iste porodice nisu imali iste želje. Da li je bio Mađar ili Srbin ili je želeo da to postane, bilo je za Tišmu pitanje odluke koja ga je mučila i okupirala; međutim, nije mogao sam da odluči o tome da je Jevrejin, bilo živ bilo mrtav, ovu odluku su mu nametnuli rasisti i zbog toga nije mogao da pobegne od nje.

Tišma je preživeo nemačku okupaciju Balkana, godine tokom kojih su lovili Jevreje, a onda je odlučio da postane srpski pisac. Skoro sva njegova prozna dela govore o fašizmu, o okupaciji, o progonu i proterivanju, o životu u vanrednom stanju. Tišma je strpljiv pripovedač koji se ograđuje od moralnog ocenjivanja događaja o kojima pripoveda. On ne optužuje, ma koliko strašne bile stvari o kojima svedoči, on želi da razume kako one funkcionišu i postaju nemilosrdne posledice ljudskog delanja.

U *Knjizi o Blamu*, potresnom portretu preživelog koji se stidi što je preživeo, Tišma oslikava onu ozloglašenu noć koja je kao „Racija Novog Sada” ušla u istoriju velikih zločina. Tada su, u januaru 1942. godine, mađarski gardisti terali jevrejsko stanovništvo Novog Sada u dugim kolonama, a potom ih gurali u izbušene rupe u zaleđenom Dunavu. Dok je jedan deo stanovništva pobijen pred očima svojih komšija, lokalne novine su sutradan neumorno izveštavale o sitnim senzacijama svakodnevice: „Hor katedrale je u nedelju pod palicom profesora Milutina Ružića otpevao svoju dvestotu liturgiju”. Ovoj istovremenosti se Aleksandar Tišma vraćao u svim svojim pripovetkama i romanima, istovremenosti zločina i svakodnevice, ubistva i porodične sreće, organizovanog ludila i bega u dotrajalu idilu. Njegova pesimistična slika čovečanstva nije ostavila mesta sumnji da se iz njegovog prikaza užasa može izvući užasna prognoza: šta je jednom bilo, uvek može da se ponovi.

Tvrđava na jednoj i grad na drugoj strani: princ Evgenije Savojski je naložio da se stari Petrovaradin izgradi kao moćna tvrđavu, kako bi na Dunavu imao postojani bedem koji vlada zemljom i suprotstavlja se Osmanima, a preko puta nje počeo je da se razvija novi grad, koji sve do danas nosi epitet „Novi” u svim svojim različitim imenima. Njegovi nemački stanovnici, podunavske Švabe, upravo prvi naseljenici koji su poslani u zemlju nazvali su ga

„Novi Sad” (Neusatz). Novi Sad nije bio samo kulturna metropola podunavskih Švaba i upravno sedište Bačke, već je i Srbima bio jedan od najvažnijih gradova. Osim toga, ovde je osnovana i Matica srpska, najstarija srpska institucija za umetnosti i nauke, koja je zapravo osnovana u mađarskoj Budimpešti; tada veza grada i nacije još uvek nije bila tako čvrsta, već veoma labava.

U Novom Sadu su slobodno živeli i Slovaci, koji su u velikom broju kroz čudne spletove istorijskih događaja stigli ovamo i nazvali svoj grad Novy Sad, a tek su Mađari posmatrali grad na Dunavu kao svoj. **Újvidék**, kako su ga tada zvali i kako ga i danas još nazivaju, pošto su oni tamo postali sumnjiva manjina, pripadao je do 1918. mađarskoj polovini Dunavske monarhije. Godine 1918. pripao je novonastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, tokom Drugog svetskog rata okupirale su ga nemačke i mađarske trupe, a nakon 1945. bio je glavni grad Vojvodine, kojoj je Tito dao status autonomne pokrajine. Kada je Slobodan Milošević 1989. odlučno namerio da od Saveza komunista Srbije stvori nacionalni pokret, putem nečega što je nalikovalo državnom udaru, ukinuo je svaku autonomiju koja je Vojvodini i Kosovu davala relativnu samostalnost i državi mukotrпно ostvareni balans. Jevrejsko stanovništvo Novog Sada je tokom Drugog svetskog rata pobijeno, mnoštvo Srba progonjeno, a nemačko stanovništvo 1945. skoro potpuno proterano, dok je mađarsko šikanirano u eri velikosrpskog nacionalizma krajem 20.veka. Godine 1995. avioni NATO-a bombardovali su grad i uništili njegove velike mostove na Dunavu. Na zagonetan način ovaj grad sa mnogo imena koja nose isto značenje, uspeo je i do danas da sačuva nešto nacionalne raznovrsnosti i kulturne otvorenosti koje je tako često trebalo istrebiti.

Iz Novog Sada/ Ujvideka potiče i mađarski pisac **Laslo Vegel**, koji je umeo da piše očaravajuća pisma na nemačkom, u kojima je koristio ovaj jezik kršeći njegova pravila na stvaralački način. Imao sam čast da objavim odlomke iz njegovog uznemirujućeg ratnog dnevnika u časopisu *Književnost i kritika*, dok ga je još pisao. Kada je mnogo kasnije objavljen kao knjiga pod naslovom *Exterritorium*, na nemačkom govornom području je poklonjena odavno zaslužena pažnja ovom autoru koji već skoro 40 godina objavljuje knjige pune gneva, fantastičnih i misaonih digresija. Vegel, koji je, pored ništa manje čudnijeg Ota Tolnaja, jedan on najznačajnijih mađarskih autora Vojvodine, ovu veliku podunavsku provinciju, u kojoj već vekovima, sa sasvim promenljivim uspehom, na uskom prostoru zajedno žive različite nacionalnosti, ne prikazuje kao idilu naroda Dvojne monarhije, a ni kao uspešnu probu multikulturne Evrope. Gnev sa kojom on piše o poslednjem naletu da se uništi model male Evrope, o pokušaju srpskih nacionalista da etnički čiste ovo područje i da mu

time oduzmu njegovu sopstvenu istoriju, toliko je velik, jer Vogel još uvek veruje da je istorija upravo ovde, u Vojvodini, mogla da pođe drugim putem.

U *Exterritoriumu* on na zaprepašujuć način pokazuje kako je upravo Vojvodina postala vojni poligon nacionalista. Komšije su njegovoj staroj majci savetovale da se vrati u svoj „zavičaj”, pri čemu je ona čitav svoj životni vek provela u istom selu u Vojvodini, a Mađarsku nije posetila niti jedan jedini put. Devedesetih godina 20.veka „nestala je jezička raznovrsnost sa ulica Novog Sada”. U autobusima, kafićima, na ulici skoro se više nije čula niti reč mađarskog, rumunskog ili slovačkog jezika.

Exterritorium je jedinstvena tužbalica za drugom Vojvodinom, za drugim Novim Sadom koji nisu uništile tek NATO bombe, već za Novim Sadom u čiju je multinacionalnu kulturu još pre kapao otrov nacionalizma. Ovaj čovek koji tako neumoljivo udara na veliku politiku i malu ljudsku propast, koji tako oštro stavlja pred književni sud prevrtljive izdajnike i ratne profitere, ljubazan je i blag čovek koji nikako nije oduševljen dodeljenom ulogom da bude poslednji: poslednji predstavnik mađarske kulture i jezika na ovom području. Njegova tužba nije suverena, njegova tuga nije tašta; upravo zato što Laslo Vogel nije zaluden propašću, on sudi tako oštro onima koji podstiču propast i koji su potpali pod uticaj kulta smrti, makar bila i njihova sopstvena.

Čak i kad je imao skoro osamdeset godina, pre nego što je utonuo u veliko more zaborava, **Johanes Vajdenhajm [Johannes Weidenheim]** bio je u stanju da mi navede imena članova postave fudbalskog tima „Dulcis Verbas” („Dulcis Werbaß”) u kojem je tridesetih godina bio golman. O kakvoj ekipi je reč govore zvučna panonska imena članova postave: Brajtvajzer, Skoda, Gvozdrenović, Elnesku i Kon. U gradu između Dunava i Tise, čije ime na nemačkom glasi „Werbaß” a kojeg Srbi zovu Vrbas i koji posle 1945. nosi ime Titov Vrbas, moj otac je od svoje 24. godine radio kao profesor Nemačke učiteljske škole, a među učenicima su mu bili Johanes Vajdenhajm i moja majka.

Vajdenheim, rođen 1918, preminuo 2002, gotovo u svim svojim delima prikazivao je Vrbas, premda se on u njegovom proznom delu pojavljuje pod imenom Marezi, što predstavlja skraćenicu od posve nadmenog naziva Marija-Terezijendorf (Maria-Theresiendorf), u kojem se jezički manifestuje istorijska pozadina naseljavanja grada. Podunavski Švaba Johanes Vajdenhajm spada u velike panonske autore. Miroslav Krleža, najveći balkanski autor 20. veka, veličao ga je, a srpski PEN-klub je nagradio njegovo književno stvaralaštvo. Njegovi romani *Turski očenaš (Das Türkische Vaterunser)*, *Susret s one strane krivice (Treffpunkt jenseits der Schuld)*, *Kale-Megdan*, *Povratak u Marezi*

(*Heimkehr nach Maresi*) i njegove zbirke pripovedaka *Ujutru između četiri i pet* (*Morgens zwischen vier und fünf*) ili *Poema o prašini* (*Das Lied vom Staub*) na nemačkom su govornom području objavljene u više izdanja, međutim, nikada im nije bila poklonjena zaslužena pažnja.

Sva njegova prozna dela ujedno su poetična i precizna, ona sa dozom sete i gneva govore o jednom nestalom svetu. Blistavi dani ranog detinjstva i minula sreća odlikuju svet jučerašnjice malog panonskog grada, ali se isto tako ne prećutkuju zločini koji su taj svet razorili, kao ni imena onih koji su izvršili te zločine. Vajdenhajm se za svoga života bavio problematikom velikonemačke ideologije, uverljivo opisujući kako je ona malo po malo obuzela i zaslepila mnoge podunavske Švabe. On ipak u svim svojim delima pokazuje da se tok istorije može izbeći i da mržnja koja je rasla između različitih panonskih nacija nije prirodna, već da se ona na izvestan način čak suprotstavlja istorijskim iskustvima cele regije.

Johanes Vajdenhajm je bio prvi pisac kojeg sam lično upoznao. On nas je često posećivao kada sam bio dete. U svom izvrsnom proznom delu *Životna povest Katarine D.* (*Lebenslauf der Katharina D.*), koje sam uspeo proslediti izdavačkoj kući Oto-Miler za novo izdanje pod naslovom *Panonska novela* (*Pannonische Novelle*), Vajdenhajm je napisao deo moje porodične priče. Kada bi ga upitali, kako mu je, odgovorio bi često sebi svojstvenom promućurnom flegmatičnošću:

Od 1945. živim u Bonu na Rajni i tamo je sve lepo i fino uređeno, međutim, Rajna se može truditi koliko hoće, ali nikada neće biti Dunav.

Mesto Jivice [nem. **Ybbs**] rado se zaobilazi. Kada se zapadnim autoputem dolazi iz pravca Linca i njegove okoline, Velsa, Salcburga ili iz još daljih krajeva, čoveku se čini da je Beč veoma blizu, tako da se takvo skretanje već godinama odgađa za neku sledeću priliku. A tom prilikom bi se mogao otkriti lep gradić koji odlikuje duga tradicija plovidbe i izdužena obala Dunava koja je u 18. veku bila toliko zagađena, da je mesna zajednica na njoj postavila stub srama na kom su kačena imena najvećih zagađivača koji su po navici svoj otpad bacali u Dunav. Na orguljama u skladno izgrađenoj crkvi Sv. Lorenca, ispred koje bi notorna gradska pijanica sedela i rado se drugarski obraćala malobrojnim posetiocima, nalazi se Mocartov svojeručni potpis koji u svojim virtuoznim turnejama nije izostavio Jivice. Mali trgovi i sokaci, pomalo nakrivljeni ka reci, dražesni su, i posetilac bi Jivicama mogao da zameri jedino to što ostavlja utisak isuviše sredehog mesta i što deluje kao da se i tokom radnih dana nad njim nadvijaju dosada i mir, kao da je stalno nedelja.

U dugom sokaku koji nekih sto metara od obale pravi veliki luk stajali smo u avgustu 2008. godine pred kućom sa brojem 10, na kojoj se visoko iznad naših glava nalazi crta koja obeležava mesto do kojeg je voda nadošla tokom poplave u avgustu 2002. godine. Tada je čitavo mesto bilo pod vodom i upravo na tom mestu je vodostaj dostigao visinu od tri metra, tako da su ne samo podrumi, već i prvi spratovi kuća bili poplavljeni. Od pamtiveka je Dunav s vremena na vreme znao da prekorači svoju obalu i neke poplave su bile toliko razorne, da su, poput one iz 1501. godine, vekovima ostale deo kolektivnog pamćenja. I tek šest godina nakon ove poplave, jedne od najgorih koje su se ikad dogodile, ništa više u tom mestu nije ukazivalo na nju – osim te precizno obeležene oznake na fasadi. Naime, u okolini se nije mogla naći nijedna jedina oštećena kuća, a dug sokak je bio tako uglačan kako verovatno nije bio nikada pre poplave.

Nisam hteo da odem do Cvifaltena [**Zwiefalten**] između Ulma i Zigmaringena samo zbog redosleda u abecedi. Zato sam odustao od toga, iako bi benediktinski manastir koji su braća Kuno i Luitpold fon Ahalm, pošto nisu imali decu, osnovali 1089. godine, zasigurno bio dobar razlog za putovanje, ako ni zbog čega drugog, a onda svakako zbog nekadašnje opatijske Crkve naše Gospe. Možda je trebalo da pokušam da dođem do tamo rečnom lađom [**Zille**], jer su moji preci sa hiljadama i hiljadama drugih na tim takozvanim ulmskim kutijama nizvodno od Ulma prešli Dunav. Sigurno bi bilo pametno da po dolasku u Cvifalten ispušim svoju poslednju cigaretu [**Zigarette**], jer onaj Zeno Kozini iz Trsta nije jedini kome celog života taj poduhvat ne polazi za rukom, a njegovim herojskim pokušajima Italo Svevo je posvetio roman, beležeći ih pritom sa preciznošću knjigovođe. Ali austrijska marka cigareta sa kojom je to svakako trebalo pokušati još šezdesetih godina je povučena sa tržišta. Nje više nema, tako da ne mogu sa cigaretom marke *Dunav* doživeti neuspeh u pokušaju da ostavim cigarete i zato sam odustao od svega toga: od poslednje cigarete, od lađe i Cvifaltena.